

HOZIRGI O'ZBEK HIKOYALARIDA INSON RUHIYATI TASVIRI

ИЗОБРАЖЕНИЕ ВНУТРЕННЕГО МИРА ЧЕЛОВЕКА В
СОВРЕМЕННЫХ УЗБЕКСКИХ РАССКАЗАХ

THE PORTRAYAL OF HUMAN PSYCHOLOGY IN
CONTEMPORARY UZBEK SHORT STORIES

Ubaydullayeva Sabina Dilshodovna - Talaba

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Samarqand kampusi

Samarqand, O'zbekiston

Sabinmusinova5@gmail.com

Mirzaaxmatov Maxmud Raxmatulla o'g'li

O'zbek va rus tillar kafedra o'qituvchisi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Samarqand kampusi

Samarqand, O'zbekiston

mirzaahmatovmahmud@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada hozirgi o'zbek hikoyachiligida inson ruhiyati tasvirining badiiy-estetik xususiyatlari tadqiq etiladi. Insonning ichki olami, ruhiy iztiroblari, ma'naviy tanlovi, xotiralari, qo'rquv va umidlari, yolg'izlik hamda begonalashuv holatlarini ifodalashda qo'llaniladigan psixologik tasvir vositalari tahlil qilinadi. Tadqiqot materiali sifatida Abdulla Qahhorning "O'g'ri", "Bemor", "Anor", "Dahshat", O'tkir Hoshimovning "Urushning so'nggi qurboni", Nazar Eshonqulning "Shamolni tutib bo'lmaydi" va "Bepoyon osmon" hikoyalari tanlandi. Ushbu asarlar qiyosiy-tipologik, psixologik va poetik tahlil metodlari asosida o'rganildi. Tahlil natijasida o'zbek hikoyachiligida psixologizm oddiy ruhiy holat bayonidan boshlab ramziy-falsafiy tasvirgacha bo'lgan keng poetik diapazonda namoyon bo'lishi aniqlandi. Abdulla Qahhor ijodida ruhiyat ijtimoiy muhit va maishiy konflikt bilan uyg'unlashsa, O'tkir Hoshimovda inson qalbidagi mehr, qo'rquv, ayriliq va urushning ruhiy oqibatlarini ustuvorlik qiladi. Nazar Eshonqul hikoyalarida esa ruhiy jarayonlar ramz, mifopoetik obraz, ichki monolog va subyektiv idrok orqali murakkablashadi. Maqolada inson ruhiyatining tasviri zamonaviy o'zbek hikoyachiligining muhim poetik belgilaridan biri ekanligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: o'zbek hikoyachiligi, inson ruhiyati, psixologizm, psixologik tasvir, ichki monolog, ruhiy konflikt, badiiy detal, ramz, xotira, peyzaj, modernizm, psixologik realizm.

Abstract: This article examines the artistic and aesthetic representation of human psychology in contemporary Uzbek short stories. Particular attention is paid to inner

experiences, psychological conflicts, moral choices, memories, fears, hopes, loneliness and alienation of literary characters. The study focuses on Abdulla Qahhor's "O'g'ri", "Bemor", "Anor", "Dahshat", O'tkir Hoshimov's "Urushning so'nggi qurboni", and Nazar Eshonqul's "Shamolni tutib bo'lmaydi" and "Bepoyon osmon". Comparative, psychological and poetic methods of analysis are applied. The research demonstrates that psychological representation in Uzbek short fiction develops from realistic depiction of social and domestic conflicts to symbolic and philosophical forms of artistic expression. In Qahhor's stories, the human psyche is closely connected with social circumstances and everyday conflict; in Hoshimov's fiction, psychological experiences are associated with love, fear, loss and the consequences of war; whereas in Eshonqul's stories, the inner world is represented through symbols, mythopoetic images, internal monologue and subjective perception. The article concludes that the representation of human psychology constitutes one of the significant poetic characteristics of contemporary Uzbek short fiction.

Keywords: Uzbek short fiction, human psychology, psychologism, psychological representation, internal monologue, psychological conflict, artistic detail, symbol, memory, landscape, modernism, psychological realism.

Аннотация: В статье исследуются художественно-эстетические особенности изображения человеческой психики в современной узбекской прозе малой формы. Особое внимание уделяется внутренним переживаниям героев, психологическим конфликтам, нравственному выбору, воспоминаниям, страху, надежде, одиночеству и отчуждению. Материалом исследования послужили рассказы Абдуллы Каххара «O'g'ri», «Bemor», «Anor», «Dahshat», рассказ O'tkir Hoshimov «Urushning so'nggi qurboni», а также рассказы Назар Эшонкула «Shamolni tutib bo'lmaydi» и «Bepoyon osmon». В работе применены сравнительно-типологический, психологический и поэтический методы анализа. Исследование показывает, что психологизм в узбекской новеллистике развивается от реалистического изображения социальных и бытовых конфликтов до символично-философского осмысления внутреннего мира человека. В рассказах Абдуллы Каххара психология героя тесно связана с социальной средой и бытовым конфликтом; в произведениях O'tkir Hoshimov ведущими становятся темы любви, страха, утраты и духовных последствий войны; у Назар Эшонкула внутренний мир человека раскрывается посредством символов, мифопоэтических образов, внутреннего монолога и субъективного восприятия. Делается вывод о том, что изображение человеческой психики является одной из существенных поэтических особенностей современной узбекской новеллистики.

Ключевые слова: узбекская новеллика, психология человека, психологизм, психологическое изображение, внутренний монолог,

психологический конфликт, художественная деталь, символ, память, пейзаж, модернизм, психологический реализм.

KIRISH

Badiiy adabiyotning asosiy tadqiqot obyektlaridan biri insondir. Insonni badiiy tadqiq etish esa faqat uning tashqi qiyofasi, xatti-harakati yoki ijtimoiy mavqeini tasvirlash bilan cheklanmaydi. Adabiy qahramonning ichki dunyosi, o'y-kechinmalari, ruhiy iztiroblari, qaror qabul qilish jarayoni, xotiralari va atrof-muhitga munosabati ham badiiy obrazning to'laqonli shakllanishini ta'minlaydi. Shu ma'noda inson ruhiyatining tasviri adabiy asarning mazmun-mohiyatini ochib beruvchi muhim estetik hodisalardan biridir.

Hikoya janri inson ruhiyatini tasvirlash uchun o'ziga xos imkoniyatlarga ega. Chunki hikoyada katta hayotiy jarayon ko'pincha bir yoki bir necha muhim voqea doirasida jamlanadi. Natijada yozuvchi keng hayotiy panoramadan ko'ra muayyan vaziyatning inson qalbiga ta'sirini ko'rsatishga imkon topadi. Kichik hajm qahramon ruhiyatining muayyan nuqtasini chuqur yoritishni talab qiladi. Shu sababli hikoyada bir qarash, bir sukut, bir detal yoki birgina xotira katta psixologik yuk tashishi mumkin.

O'zbek adabiyotida psixologik tasvirning ildizlari qadimiy yozma va xalq og'zaki ijodi namunalariga borib taqalsa-da, realistik hikoyachilik taraqqiyoti jarayonida u yangi bosqichga ko'tarildi. Ayniqsa, Abdulla Qahhor ijodida ixcham voqea, keskin konflikt va badiiy detal orqali inson ruhiyatini ochish mahorati yuksak darajada namoyon bo'ldi. Qahhor hikoyalarida ijtimoiy muhit qahramonning ruhiy holatiga bevosita ta'sir qiluvchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqotchilar ham uning hikoyalarida lakonizm, psixologizm, ijtimoiy tanqid va badiiy detalning uyg'unligini alohida ta'kidlaydilar.

Keyingi davr o'zbek hikoyachiligida inson ruhiyatining badiiy talqini yanada murakkablashdi. O'tkir Hoshimov asarlarida inson qalbining oddiy, tabiiy va hayotiy kechinmalari, ayniqsa, urush, ayriliq, oilaviy munosabat va mehr-muhabbat bilan bog'liq ruhiy jarayonlar markazga chiqdi. Nazar Eshonqul ijodida esa inson ruhiyatining tasviri modernistik poetika, ramziylik, subyektiv idrok va falsafiy mushohada bilan boyidi. Uning "Shamolni tutib bo'lmaydi", "Maymun yetaklagan odam", "Bepoyon osmon" kabi hikoyalarida qahramonning ichki olami ko'pincha bevosita bayondan ko'ra ramziy va assotsiativ tasvirlar orqali ochiladi.

Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, hozirgi o'zbek hikoyalarida inson ruhiyatining tasviri turli poetik uslublarda namoyon bo'lsa-da, ularning umumiy nuqtasi insonning o'zligini anglash, ichki ziddiyatlarini yengish va mavjudlik mazmunini izlash jarayonidir.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari

Tadqiqotning asosiy maqsadi hozirgi o'zbek hikoyalarida inson ruhiyati tasvirining shakl va vositalarini aniqlash hamda ularning badiiy-estetik funksiyasini ochib berishdan iborat.

Mazkur maqsaddan kelib chiqib quyidagi vazifalar belgilandi:

1. psixologizm va psixologik tasvir tushunchalarining badiiy mohiyatini aniqlash;
2. hikoya janrida inson ruhiyatining ifodalanish xususiyatlarini ko'rsatish;
3. Abdulla Qahhor hikoyalarida ruhiyat va ijtimoiy muhit munosabatini tahlil qilish;
4. O'tkir Hoshimov ijodida ruhiy kechinma va xotira masalasini o'rganish;
5. Nazar Eshonqul hikoyalarida ramziy-falsafiy psixologizmni tahlil qilish;
6. ichki monolog, badiiy detal, peyzaj, xotira va ramzlarning psixologik funksiyasini aniqlash;
7. o'zbek hikoyachiligida psixologik tasvirning an'anaviy va yangicha shakllarini qiyoslash.

Tadqiqot metodlari

Tadqiqotda qiyosiy-tipologik, psixologik, struktural-poetik va kontekstual tahlil metodlaridan foydalanildi. Badiiy matnning syujet-kompozitsion tuzilishi, qahramon ruhiyatining o'zgarish dinamikasi, muallif va qahramon munosabati, badiiy detal va ramzlarning vazifasi o'zaro aloqadorlikda o'rganildi.

1. PSIXOLOGIZM VA INSON RUHIYATINING BADIY TALQINI

Adabiyotshunoslikda psixologizm deganda insonning ichki dunyosini, uning ruhiy holatlari, kechinmalari va ong jarayonlarini badiiy vositalar yordamida ochib berish tushuniladi. Psixologizm qahramonning "nima qilgani"ni emas, balki "nega bunday qilgani", "bu hodisa uning qalbida qanday aks etgani" kabi masalalarni badiiy tadqiq etishga imkon beradi.

Psixologik tasvirni shartli ravishda ikki asosiy ko'rinishga ajratish mumkin. Birinchisi — bevosita psixologik tasvir. Bunda muallif qahramonning qo'rquvi, iztirobi, xursandchiligi yoki ikkilanishini to'g'ridan to'g'ri bayon qiladi. Ikkinchisi — bilvosita psixologik tasvir bo'lib, bunda ruhiy holat qahramonning xatti-harakati, sukuti, nigohi, nutqi, predmetga munosabati, peyzaj yoki boshqa badiiy belgilar orqali anglashiladi.

Hikoya janrida ikkinchi turdagi psixologizm alohida ahamiyatga ega. Chunki hikoyaning ixchamligi yozuvchini ortiqcha izohdan qochishga, ruhiy holatni birgina detal yoki vaziyat orqali anglatishga undaydi. Masalan, qahramonning uzoq sukut saqlashi oddiy jimlik emas. U ichki qarama-qarshilik, norozilik, qo'rquv yoki ruhiy charchoqning ifodasi bo'lishi mumkin. Shuningdek, biror predmetning takror-takror esga olinishi qahramon ongida o'sha predmet bilan bog'liq muhim xotira mavjudligini ko'rsatadi.

Shu jihatdan psixologizm badiiy asarning mazmunini “ichkaridan” ochadi. Tashqi voqea syujetning harakatini ta'minlasa, ruhiy jarayon qahramon xarakterining ichki mantiqini belgilaydi.

2. ABDULLA QAHHOR HIKOYALARIDA RUHIYAT VA IJTIMOIIY MUHIT

Abdulla Qahhor o'zbek realistik hikoyachiligining yirik namoyandalaridan biri sifatida inson va jamiyat munosabatlarini qisqa, lo'nda va ta'sirchan tasvirlash mahorati bilan ajralib turadi. Uning “O'g'ri”, “Bemor”, “Anor”, “Dahshat” kabi hikoyalari inson ruhiyatining ijtimoiy sharoit bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi. Bu hikoyalarda ruhiy kechinma alohida hodisa sifatida emas, balki qahramon yashayotgan muhit, moddiy sharoit, ijtimoiy munosabat va ma'naviy bosim bilan bog'liq holda yuzaga keladi.

“O'g'ri” hikoyasida qo'rquv va ojizlik

“O'g'ri” hikoyasidagi voqealar markazida oddiy insonning ijtimoiy ojizligi turadi. Qobil bobo uchun ho'kizning o'g'irlanishi shunchaki mol-mulkning yo'qolishi emas. Bu hodisa uning butun hayot tartibini izdan chiqaradi.

Qahramonning ruhiy holatini tahlil qilganda, uning asosiy kechinmasi qo'rquv va ojizlik ekanini ko'rish mumkin. U o'z muammosini hal qilish uchun turli mansabdor shaxslarga murojaat qiladi, biroq har bir murojaat uning umidini kuchaytirish o'rniga ruhiy jihatdan yanada ezadi.

Hikoyadagi psixologizmning muhim xususiyati shundaki, muallif Qobil boboning ruhiy iztirobini uzoq psixologik izohlar orqali bermaydi. Qahramonning vaziyatga mos xatti-harakati, kutishi, odamlarning munosabatidan ta'sirlanishi va muammoni hal qilishga bo'lgan ojiz urinishlari uning ichki dunyosini ochib beradi.

Bu yerda ijtimoiy muhit va ruhiyat o'rtasidagi bog'liqlik yaqqol ko'rinadi. Qahramon tabiatan ojiz bo'lgani uchun emas, balki uni o'rab turgan ijtimoiy mexanizm shunday holatga solgani uchun ruhiy jihatdan eziladi.

Demak, Qahhor psixologizmi individual ruhiy holatni ijtimoiy sababdan ajratmaydi. Qahramonning ichki iztirobi jamiyatdagi adolatsizlikning inson qalbidagi aks-sadosi sifatida namoyon bo'ladi.

“Bemor” hikoyasida umid va nochorlik

“Bemor” hikoyasida ham inson ruhiyati ijtimoiy-maishiy muhit bilan bog'liq. Kasallikning o'zi bir tomonda bo'lsa, unga qarshi kurashish imkoniyatining yo'qligi boshqa tomonda turadi.

Bemor ayolning holati atrofidagi kishilarning ruhiyatiga ham ta'sir qiladi. Ayniqsa, oilaning nochorligi, davolanish imkoniyatining cheklanganligi va taqdirga ko'nikish holati ruhiy keskinlikni kuchaytiradi.

Bu hikoyada psixologizmning kuchli jihati — muallifning achinish hissini zo'rlab singdirmasligidir. Voqea o'zining oddiyligi va hayotiyliги bilan o'quvchida ruhiy ta'sir uyg'otadi.

Qahramonlarning ruhiy holati katta dramatik monologlar bilan emas, kundalik hayotning oddiy tafsilotlari orqali ochiladi. Natijada oddiy maishiy vaziyat inson hayotining fojiali mohiyatini ko'rsatadigan badiiy umumlashmaga aylanadi.

“Anor” hikoyasida istak va ijtimoiy to'siq

“Anor” hikoyasi inson istagi bilan mavjud imkoniyat o'rtasidagi ziddiyatni ruhiy nuqtayi nazardan ochib beradi. Anor oddiy meva bo'lishdan chiqib, insonning orzusi, ehtiyoji va yetishilmagan baxti bilan bog'liq ramziy ma'no kasb etadi.

Turobjonning xotini uchun anor topish masalasi tashqi tomondan kichik voqea bo'lib ko'rinsa-da, uning ortida insonning mehrga, e'tiborga va oddiy quvonchga bo'lgan ehtiyoji yotadi.

Hikoyadagi psixologik ziddiyat aynan shu nuqtada kuchayadi: qahramon yaqin insonining istagini bajarishni xohlaydi, lekin uning imkoniyati cheklangan. Istak va imkoniyat o'rtasidagi masofa qahramon ruhiyatida bezovtalik tug'diradi.

Shu ma'noda “Anor”da predmet psixologik detalga aylanadi. Anor qahramonlar uchun oddiy oziq-ovqat emas, balki mehr, istak, orzu va hayotning oddiy quvonchlari ramzi sifatida qabul qilinadi.

“Dahshat” hikoyasida qo'rquv psixologiyasi

“Dahshat” hikoyasi inson ruhiyatini qo'rquv orqali ochish jihatidan alohida ahamiyatga ega. Asarda ijtimoiy-maishiy muhitning inson ongiga singdirgan qo'rquvi va uning ruhiy oqibatlarini tasvirlanadi.

Hikoyadagi qo'rquv faqat tashqi xavf bilan bog'liq emas. U odamlarning ongiga singib ketgan, kundalik hayotini boshqaradigan ruhiy mexanizmga aylangan. Shu sababli asardagi dahshat faqat voqea emas, balki ruhiy holatdir.

Tadqiqotlarda ham Qahhorning “Dahshat” hikoyasida qahramonlarning ichki kechinmalari va atrof-muhit bilan munosabati realistlik psixologizm asosida yoritilishi qayd etilgan.

Demak, Qahhor hikoyalarida psixologizmning asosiy xususiyati — inson qalbini ijtimoiy hayotdan ajratmaslikdir.

2. O'TKIR HOSHIMOV HIKOYALARIDA INSON QALBINING NOZIK HOLATLARI

O'tkir Hoshimov ijodida inson ruhiyati, avvalo, hayotning tabiiy va oddiy holatlari orqali ochiladi. Uning qahramonlari ko'pincha kundalik hayotdagi oddiy insonlardir. Biroq yozuvchi oddiy vaziyat ortidan inson qalbining murakkabligini ko'ra oladi.

O'tkir Hoshimovning "Urushning so'nggi qurboni" hikoyasi inson ruhiyatiga urushning ta'sirini ko'rsatish jihatidan muhimdir. Mazkur asar bo'yicha keyingi tadqiqotlarda urushning shaxs va oilaviy munosabatlarga ta'siri, qahramonlarning iztirobi, matonati va umidi psixologik realizm nuqtayi nazaridan tahlil qilingan.

"Urushning so'nggi qurboni"da urushning ruhiy oqibatlari

Urush badiiy adabiyotda ko'pincha jang, qurol, front va o'lim manzaralari bilan tasvirlanadi. O'tkir Hoshimov esa urushning inson qalbida qoldirgan izlariga e'tibor qaratadi.

Hikoyada urush bevosita frontdagi voqea sifatida emas, balki oddiy oilaning hayotiga kirib kelgan ruhiy va ijtimoiy fojiga aylangan holda namoyon bo'ladi. Urushning eng katta qurboni faqat jang maydonida halok bo'lgan inson emas; uning ta'siri oilada, ona qalbida, farzandlar taqdirida va odamlarning o'zaro munosabatida davom etadi.

Bu jihatdan hikoya "urush tugagach, uning ruhiy oqibatlari ham tugaydimi?" degan savolni yuzaga chiqaradi.

Asarda qahramonlarning ichki iztirobi, yaqin kishilar taqdiri uchun qayg'urishi, umid va qo'rquv o'rtasidagi holati muhim psixologik qatlamni tashkil etadi.

Hoshimovning badiiy uslubida hissiy ta'sirchanlik bilan hayotiylik uyg'unlashadi. Yozuvchi qahramonni haddan tashqari ideallashtirmaydi; ularning qo'rquvi, ojizligi, xatosi va mehrini birgalikda ko'rsatadi. Shu sababli ruhiy holat tabiiy ko'rinadi.

4. XOTIRA — INSON RUHIYATINI OCHUVCHI VOSITA

Zamonaviy o'zbek hikoyachiligida xotira qahramon ruhiyatining muhim tarkibiy qismiga aylangan. Xotira yordamida insonning bugungi holati uning o'tmishi bilan bog'lanadi.

Inson o'tmishni shunchaki eslamaydi; u o'tmish orqali bugungi o'zligini anglaydi. Shuning uchun badiiy xotira ikki vaqtni — kechmish va bugunni birlashtiradi.

Xotiraning psixologik funksiyasi, ayniqsa, yo'qotish mavzusida kuchli ko'rinadi. Inson uchun qadrli bo'lgan shaxs yoki hodisa yo'qolgach, u xotirada yanada kuchli yashay boshlaydi. Shu sababli hikoyada xotira qahramonning ruhiy jarohatini ko'rsatish vositasiga aylanadi.

O'tkir Hoshimov ijodida xotira ko'pincha mehr va sog'inch bilan bog'liq bo'lsa, Nazar Eshonqul ijodida xotira ba'zan travmatik o'tmish, ayb, iztirob yoki tarixiy xotira bilan bog'lanadi.

5. NAZAR ESHONQUL HIKOYALARIDA MODERNISTIK PSIXOLOGIZM

Nazar Eshonqul ijodida inson ruhiyatining tasviri o'zbek hikoyachiligida yangi poetik bosqichni namoyon qiladi. Uning hikoyalarida voqea ko'pincha qahramonning

ichki olamiga xizmat qiladi. Real voqelik bilan ramziy voqelik o'rtasidagi chegara xiralashadi.

Tadqiqotchilar Nazar Eshonqul hikoyalarda inson ruhiyati, falsafiy tahlil, ramziy tasvir va inson-jamiyat munosabatlari muhim o'rin tutishini ta'kidlaydilar.

“Shamolni tutib bo'lmaydi” hikoyasida ruhiy jarohat

“Shamolni tutib bo'lmaydi” hikoyasida inson ruhiyatining murakkabligi, xotira va tarixiy fojining shaxs ongidagi aks-sadosi Bayna momo obrazi orqali kuchli ifodalanadi.

Bayna momo oddiy qahramon emas. Uning shaxsiy taqdiri bilan birga butun bir davrning fojeasi mujassamlashadi. U boshidan kechirgan yo'qotishlar, zo'ravonlik va adolatsizlik uning ruhiyatida chuqur iz qoldiradi.

Hikoyada qahramonning ruhiy kuchi va tashqi o'jizligi o'rtasida ziddiyat mavjud. Tashqi tomondan oddiy keksa ayol ko'rinishidagi Bayna momo ichki jihatdan nihoyatda kuchli xarakter sifatida gavdalanadi.

Mazkur asar tahliliga bag'ishlangan tadqiqotlarda ham Bayna momo xarakterining psixologik asoslari, uning boshidan kechirgan fojialari va ichki kuch manbalari alohida o'rganilgan.

Hikoya nomining o'zi ham psixologik va ramziy mazmunga ega. Shamolni tutib bo'lmagani singari inson hayotining ayrim hodisalarini ortga qaytarib bo'lmaydi. Biroq inson o'tmishni xotirada saqlashi mumkin. Shunday qilib, shamol obrazi vaqt, xotira va erkinlik bilan bog'liq ramziy ma'no hosil qiladi.

Bayna momo ruhiyatida ikki kuch qarama-qarshi turadi: bir tomonda o'tmishning og'riqli xotirasi, ikkinchi tomonda esa yashashga majbur qiladigan ichki iroda.

Bu holat psixologik tasvirning muhim xususiyatini ko'rsatadi: inson ruhiyati faqat azob emas, balki azobni yengish imkoniyati hamdir.

“Bepoyon osmon” hikoyasida ruhiy erkinlik

“Bepoyon osmon” hikoyasida inson ruhiyati tabiat va makon bilan bog'liq holda tasvirlanadi. Asarda osmon oddiy tabiiy makon emas, balki insonning ichki erkinligi, orzusi va cheksizlikka intilishining ramziy ifodasiga aylanadi.

Mazkur hikoya bo'yicha tadqiqotlarda ham osmon obrazi orzu, umid, erkinlik va cheksizlik timsoli sifatida talqin qilinadi. Qahramonning ruhiy holati tabiat tasvirlari bilan uyg'un holda berilishi ta'kidlanadi.

Bu yerda peyzaj psixologik fon vazifasini bajarishdan ko'ra kengroq funksiyaga ega. Osmon qahramon ruhiyatining metaforik ko'rinishiga aylanadi.

Qahramonning ichki izlanishi tashqi makonning kengligi bilan parallel rivojlanadi. Bepoyonlik insonning cheklangan hayoti va uning cheksizlikka bo'lgan intilishi o'rtasidagi ziddiyatni yuzaga chiqaradi.

Shunday qilib, Nazar Eshonqulda psixologik tasvir realistik muhitni tasvirlashdan ramziy-falsafiy umumlashmaga ko'tariladi.

6. ICHKI MONOLOG VA SUBYEKTIV TASVIR

Hozirgi o'zbek hikoyalarida ichki monolog qahramon ruhiyatini ochishning samarali vositalaridan biridir.

Ichki monologning mohiyati shundaki, qahramon tashqi suhbatda aytmagan fikrlarini ichki nutq orqali ifodalaydi. Bu usul o'quvchini bevosita qahramon ongiga olib kiradi.

Nazar Eshonqul ijodida ichki monolog ayniqsa murakkab shaklda namoyon bo'ladi. Tadqiqotlarda uning ayrim hikoyalarida voqealarning "men" tilidan berilishi, qahramonning o'zini-o'zi tahlil qilishi va o'z xatti-harakatlarini taftish etishi yangicha uslubiy xususiyat sifatida ko'rsatiladi.

Bunday tasvirda qahramon voqeaning shunchaki ishtirokchisi emas, balki o'z hayotini kuzatuvchi va baholovchi subyektga aylanadi.

Bu esa zamonaviy hikoyachilikda muhim o'zgarishdir. An'anaviy hikoyada "nima bo'ldi?" savoli ustuvor bo'lsa, psixologik hikoyada "bu hodisa inson ongida qanday aks etdi?" savoli yetakchi bo'ladi.

7. BADIY DETALNING PSIXOLOGIK FUNKSIYASI

Hikoyada detalning o'rnini nihoyatda katta. Katta hajmli romanda ruhiy holatni ko'plab sahifalar orqali izohlash mumkin bo'lsa, hikoyada bitta detalning o'zi katta mazmunni ifodalashi mumkin.

Abdulla Qahhor ijodida badiiy detal nihoyatda muhim. Tadqiqotlarda ham uning hikoyalarida badiiy detal, lakonizm va psixologizmning uyg'unligi alohida ta'kidlanadi.

"Anor" hikoyasidagi anor ana shunday psixologik detal sifatida qaralishi mumkin. U bir vaqtning o'zida istak, ehtiyoj, mehr va yetishmovchilikni ifodalaydi.

"Bemor"dagi kasallik bilan bog'liq oddiy maishiy tafsilotlar esa insonning ijtimoiy nochorligini anglatadi.

Nazar Eshonqul ijodida detal ko'pincha ramziy xarakterga ega. "Bepoyon osmon"dagi osmon, "Shamolni tutib bo'lmaydi"dagi shamol obrazlari oddiy predmet yoki tabiat hodisasidan ko'ra kengroq falsafiy mazmun tashiydi.

Demak, detalning psixologik funksiyasi ikki xil shaklda namoyon bo'ladi:

- qahramonning konkret ruhiy holatini ifodalash;
- ruhiy holatni umumlashtiruvchi ramziy obraz yaratish.

8. PEYZAJ VA RUHIY HOLAT

Tabiat tasviri badiiy asarda makon va vaqtni belgilash bilan birga qahramon ruhiyatini ifodalashi ham mumkin. Bunday holatda peyzaj psixologik funksiyani bajaradi.

Masalan, sokin, qorong'i yoki huvillagan manzara qahramonning ichki yolg'izligi bilan uyg'unlashishi mumkin. Aksincha, yorug' va keng makon umid yoki ruhiy yengillikni ifodalashi mumkin.

Abdulla Qahhor hikoyalarida tabiat tasviri ko'pincha realistik muhitni yaratadi. Biroq ayrim holatlarda u qahramonning kayfiyatini kuchaytiradi. Qahhor hikoyalaridagi peyzaj va ruhiyat uyg'unligi keyingi tadqiqotlarda ham alohida o'rganilgan.

Nazar Eshonqul ijodida esa peyzajning ramziy imkoniyati yanada kuchli. "Bepoyon osmon"da osmon inson ruhiyati bilan parallel tasvirlanadi. Tabiat qahramonning ichki holatini shunchaki aks ettirmaydi; u ruhiy holatning metaforik shakliga aylanadi.

Bu ikki yondashuvni qiyoslash shuni ko'rsatadiki, o'zbek hikoyachiligida peyzaj realistik-psixologik tasvirdan ramziy-falsafiy tasvirgacha rivojlangan.

9. YOLG'IZLIK VA BEGONALASHUV

Zamonaviy adabiyotda insonning jamiyatdagi o'rni masalasi ko'pincha yolg'izlik va begonalashuv muammosi bilan bog'liq.

Yolg'izlik — insonning atrofida odamlar bo'lmagan holat emas. Ba'zan inson ko'pchilik ichida ham o'zini yolg'iz his qilishi mumkin. Badiiy adabiyot aynan mana shu ichki yolg'izlikni tasvirlash imkoniyatiga ega.

Nazar Eshonqul hikoyalarida bu holat falsafiy mazmun kasb etadi. Qahramon ko'pincha o'z hayoti, jamiyat va mavjudlik haqida savollar beradi. Shu sababli uning ruhiy yolg'izligi oddiy ijtimoiy holat emas, balki ekzistensial muammoga aylanadi.

O'tkir Hoshimovda esa yolg'izlik ko'proq ayriliq, yaqin insonni yo'qotish yoki hayot sinovlari bilan bog'liq hissiy holat sifatida namoyon bo'ladi.

Abdulla Qahhor qahramonlarida esa begonalashuv ko'pincha ijtimoiy muhit natijasidir. Qahramon jamiyatdagi adolatsizlik, kambag'allik yoki mansabparastlik qarshisida o'zini ojiz his qiladi.

Shunday qilib, bir xil "yolg'izlik" motivi uch yozuvchi ijodida uch xil poetik ko'rinish oladi:

Qahhor — ijtimoiy yolg'izlik;

Hoshimov — hissiy va oilaviy yolg'izlik;

Eshonqul — falsafiy-ekzistensial yolg'izlik.

Bu tipologik farq o'zbek hikoyachiligidagi psixologik tasvir imkoniyatlarining kengligini ko'rsatadi.

10. RUHIY KONFLIKT VA INSONNING O'Z-O'ZI BILAN KURASHI

Konflikt badiiy asarning harakatlantiruvchi kuchlaridan biridir. An'anaviy hikoyada konflikt ko'pincha ikki qahramon yoki qahramon va jamiyat o'rtasida yuzaga keladi.

Psixologik hikoyada esa tashqi konflikt asta-sekin ichki konfliktga aylanadi.

Qahramonning o'z-o'zi bilan kurashi — uning qaror qabul qilish jarayoni, vijdoni bilan hisoblashishi, o'tmishdagi xatosini anglashga urinishi, istak va majburiyat o'rtasida qolishi orqali namoyon bo'ladi.

Nazar Eshonqul ijodida bu holat ayniqsa kuchli. Uning qahramonlari o'zlarini tahlil qiladi, o'z qarashlarini shubha ostiga qo'yadi va o'zligini anglashga intiladi. Tadqiqotchilar buni yozuvchi hikoyalarining yangicha uslubiy belgilaridan biri sifatida baholaydilar.

Qahhor qahramonlarida ichki konflikt ko'proq tashqi ijtimoiy bosim natijasida yuzaga keladi. Hoshimov qahramonlarida esa insoniy mehr, oila, yo'qotish va burch bilan bog'liq kechinmalar ichki ziddiyatni shakllantiradi.

11. AN'ANA VA YANGILIK: O'ZBEK HIKOYACHILIGIDA PSIXOLOGIZM EVOLYUTSIYASI

O'zbek hikoyachiligi taraqqiyotida inson ruhiyatini tasvirlash usullari bosqichma-bosqich murakkablashib borganini ko'rish mumkin.

Abdulla Qahhor ijodida psixologizm realistik tamoyillar asosida shakllangan. Qahramonning ruhiy holati ijtimoiy muhit, maishiy sharoit va aniq voqealar bilan bog'lanadi.

O'tkir Hoshimovda realistik psixologizm yanada insonparvarlik va hissiylik bilan boyiydi. Uning qahramonlari qalbida mehr, sog'inch, qo'rquv, kechirim va ayriliq kabi tuyg'ular asosiy o'rin egallaydi.

Nazar Eshonqul ijodida esa psixologizm yangi poetik bosqichga ko'tarilib, modernistik va ramziy shakllar bilan uyg'unlashadi. Voqea ba'zan real hayot hodisasi sifatida emas, balki qahramon ongidagi jarayon sifatida namoyon bo'ladi.

Bu taraqqiyotni quyidagi sxema orqali umumlashtirish mumkin:

Ijtimoiy-realistik psixologizm → hissiy-psixologik tasvir → ramziy-falsafiy psixologizm.

Mazkur jarayon o'zbek hikoyachiligida inson obrazining tobora ichkilashib borayotganini ko'rsatadi.

12. QIYOSIY TAHLIL

Tahlil qilingan hikoyalarni bir-biriga qiyoslaganda inson ruhiyatining turli poetik shakllarda namoyon bo'lishi ko'zga tashlanadi.

Yozuvchi| Asar| Yetakchi ruhiy holat| Asosiy vosita| Ruhiyatning manbai
 Abdulla Qahhor| "O'g'ri"| Qo'rquv, ojizlik| Detal, vaziyat| Ijtimoiy adolatsizlik
 Abdulla Qahhor| "Bemor"| Umidsizlik, iztirob| Maishiy detal| Nochorgarlik
 Abdulla Qahhor| "Anor"| Istak, armon| Ramziy detal| Ehtiyoj va imkoniyat ziddiyati
 Abdulla Qahhor| "Dahshat"| Qo'rquv| Muhit, konflikt| Ijtimoiy-ruhiy bosim
 O'tkir Hoshimov| "Urushning so'nggi qurboni"| Ayriqlik, iztirob| Xotira, vaziyat| Urush va uning oqibatlari

Nazar Eshonqul| “Shamolni tutib bo‘lmaydi”| Alam, xotira, iroda| Ramz, xotira| Tarixiy fojia

Nazar Eshonqul| “Bepoyon osmon”| Izlanish, umid, erkinlik| Peyzaj, ramz| Mavjudlik va o‘zlikni anglash

Jadvaldan ko‘rinadiki, uch yozuvchi ijodida inson ruhiyatining tasviri turlicha poetik asosga ega. Qahhor ruhiyatni jamiyat bilan, Hoshimov insoniy munosabatlar bilan, Eshonqul esa mavjudlik va falsafiy izlanish bilan bog‘laydi.

13. ZAMONAVIY O‘ZBEK HIKOYACHILIGIDA PSIXOLOGIZMNING ASOSIY BELGILARI

Tadqiqot asosida hozirgi o‘zbek hikoyalarida inson ruhiyati tasvirining quyidagi asosiy belgilarini ajratish mumkin.

Birinchidan, tashqi voqeadan ichki voqeaga o‘tish.

Hikoyada tashqi hodisa ko‘pincha qahramonning ichki o‘zgarishini yuzaga chiqaruvchi vositaga aylanadi.

Ikkinchidan, badiiy detalning kuchayishi.

Kichik predmet yoki harakat katta ruhiy mazmunni ifodalashi mumkin.

Uchinchidan, xotiraning kompozitsion vazifasi.

Xotira qahramonning o‘tmishini hozirgi zamon bilan bog‘laydi va uning ruhiy holatini tushuntiradi.

To‘rtinchidan, ichki monologning faollashuvi.

Qahramonning ong jarayonlari bevosita badiiy matnning bir qismiga aylanadi.

Beshinchidan, ramziy tasvirning kuchayishi.

Ayniqsa, zamonaviy modernistik hikoyalarda predmet va tabiat hodisalari inson ruhiyatining metaforik ifodasiga aylanadi.

Oltinchidan, ruhiy konfliktning markazlashuvi.

Qahramonning o‘z-o‘zi bilan kurashi tashqi konflikt kabi muhim badiiy vazifa bajaradi.

Yettinchidan, o‘quvchining faol talqiniga imkon yaratish.

Muallif qahramon ruhiyatini to‘liq izohlab bermasdan, ayrim belgilar orqali o‘quvchini xulosa chiqarishga undaydi.

XULOSA

Hozirgi o‘zbek hikoyachiligida inson ruhiyati tasviri badiiy tafakkurning muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida shakllangan. Tadqiq etilgan asarlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, inson ruhiyatini badiiy ifodalash usullari yozuvchining individual uslubi, davr ruhiyati va badiiy tafakkur tamoyillari bilan chambarchas bog‘liq.

Abdulla Qahhor hikoyalarida inson ruhiyati, avvalo, ijtimoiy muhit va maishiy sharoit bilan bog‘liq holda ochiladi. “O‘g‘ri”da ojizlik va qo‘rquv, “Bemor”da nochorlik va iztirob, “Anor”da istak va imkoniyat ziddiyati, “Dahshat”da esa qo‘rquvning inson ongiga ta’siri psixologik tasvirning asosiy nuqtalarini tashkil etadi.

Qahhor psixologizmining kuchi ortiqcha izohdan qochib, bitta detal, vaziyat yoki dialog orqali katta ruhiy mazmun yaratishida ko'rinadi. Bu xususiyat adib hikoyalaridagi lakonizm bilan psixologizmning uzviyligini ta'minlaydi.

O'tkir Hoshimov hikoyachiligida ruhiy tasvir ko'proq insoniy munosabatlari, mehr, ayriliq, xotira va urushning inson qalbiga ta'siri bilan bog'liq. "Urushning so'nggi qurboni" hikoyasida urushning fojiasi jang maydonidan ko'ra inson qalbida davom etadigan jarayon sifatida talqin qilinadi. Bu esa yozuvchining urush mavzusiga psixologik yondashuvini namoyon etadi.

Nazar Eshonqul ijodida inson ruhiyatining tasviri yanada murakkab poetik shaklga ega. "Shamolni tutib bo'lmaydi"da tarixiy xotira, ruhiy jarohat va ichki iroda Bayna momo obrazi orqali ochilsa, "Bepoyon osmon"da insonning ruhiy erkinlikka, o'zligini anglashga intilishi osmon va tabiat obrazlari orqali ramziy ifodalanadi. Tadqiqotlar ham bu hikoyalarda ramziylik, psixologik tahlil, falsafiy talqin va inson-jamiat munosabatlari muhim ekanini ko'rsatadi.

Umuman, hozirgi o'zbek hikoyachiligida psixologizmning taraqqiyotini shartli ravishda uch bosqichli poetik harakat sifatida ko'rish mumkin: ijtimoiy-realistik psixologizm, hissiy-psixologik tasvir va ramziy-falsafiy psixologizm. Bu uch yo'nalish bir-birini inkor etmaydi, aksincha, o'zbek hikoyachiligidagi badiiy tajribaning izchil rivojlanishini ko'rsatadi.

Tahlil natijasida ichki monolog, xotira, badiiy detal, peyzaj, ramz, sukut, dialog va ruhiy konflikt kabi vositalar inson ruhiyatini ochishda faol qo'llanishi aniqlandi. Ayniqsa, zamonaviy hikoyalarda tashqi voqeaga qaraganda qahramon ongida yuz beradigan o'zgarishning muhimlashuvi kuzatiladi.

Shu nuqtayi nazardan, inson ruhiyatining tasviri hozirgi o'zbek hikoyalarida oddiy obraz yaratish vositasi emas, balki asarning g'oyaviy-estetik mohiyatini belgilaydigan asosiy poetik omillardan biridir. Zamonaviy hikoyanavis insonning tashqi hayotini tasvirlash orqali uning ichki dunyosini anglashga, insonning o'z-o'zi bilan kurashi, yolg'izligi, xotirasi, qo'rquvi, umidi va ma'naviy izlanishlarini badiiy talqin qilishga intilmoqda.

Demak, hozirgi o'zbek hikoyachiligida inson obrazi tobora ichkilashib, individuallashib va falsafiydashib bormoqda. Bu jarayon o'zbek nasrining badiiy imkoniyatlarini kengaytirib, milliy hikoyachilikning zamonaviy adabiy jarayondagi o'rnini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademya, 2018. – 480 b.
2. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: Fan, 2007.
3. Yo'ldosh Q., Yo'ldosh M. Badiiy tahlil asoslari. – Toshkent, 2016.

4. Karim B. Ruhیات alifbosi. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. – 364 b.
5. Umurov H. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: Merius, 2004.
6. Xudoyberdiyev E. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: Sharq, 2008.
7. Qahhor A. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.
8. Qahhor A. Anor. – Toshkent: Sharq, turli nashrlar.
9. Qahhor A. Ming bir jon. – Toshkent, turli nashrlar.
10. Hoshimov Oʻ. Dunyoning ishlari. – Toshkent: Sharq, 2002.
11. Hoshimov Oʻ. Saylanma asarlar. – Toshkent, turli nashrlar.
12. Eshonqul N. Qissalar va hikoyalar. – Toshkent: Sharq, 2008.
13. Eshonqul N. Ijod falsafasi. Mendan – mengacha. – Toshkent, 2018.
14. Eshonqul N. Saylanma. I jild. – Toshkent: Akademnashr, 2022. – 512 b.
15. Hamdamov U. Jahon adabiyoti: modernizm va postmodernizm. – Toshkent: Akademnashr, 2020. – 288 b.
16. Moʻminova C.A. Abdulla Qahhor hikoyalarida inson ruhiyatining tasvirlanishi. Educational Research in Universal Sciences, 2022.
17. Umurzakova D.D. Abdulla Qahhor hikoyalarining tahlili. M: odern Science and Research, 2025.
18. Shodiyeva Sh.J. Abdulla Qahhor hikoyalarida inson ruhiyatining tasvirlanishi va xotin-qizlar obrazi. Journal of Universal Science Research, 2025.
19. Ubaydullayeva J. Erkin Aʼzam ijodining zamonaviy oʻzbek adabiyotidagi oʻrni va badiiy xususiyatlari. Tamaddun Nuri, 2025.
20. Tojimuratova D.Sh. Nazar Eshonqul hikoyalarining oʻziga xosligi. Yangi Renessansda ilm-fan taraqqiyoti, 2026.
21. Safarova D.B. Nazar Eshonqulning “Bepoyon osmon” hikoyasi tahlili. Konferensiyalar, 2025.
22. Yoqubbekova S. Oʻtkir Hoshimovning “Urushning soʻnggi qurboni” hikoyasida inson ruhiyati tasviri. Ustozlar uchun, 2025.